

“Bjelovarska afera” 1888. – pozadina (jugo)slavenske ideje i ujedinjenje crkava

Sažetak

U radu je autor obradio političku pozadinu “bjelovarske afere” 1888. godine u svjetlu stranačkog tiska i arhivske građe. Rad pokušava objasniti zašto je Strossmayerov telegram u Kijev u povodu 900. godišnjice pokršćavanja Rusa izazvao žestoke reakcije vrhova Habsburške monarhije, te mađarske i bečke štampe, kao i koliko je Strossmayerova kulturološka koncepcija slavenstva i njegova vizija ujedinjenja crkava smetala bečkom dvoru i koje su bile njene implikacije na dualistički koncept monarhije koji se tada nalazio u periodu relativnog učvršćenja.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, unija crkava, ideja slavenstva, bjelovarska afera, kijevski telegram, novine *Obzor*

Uvod

Literatura o đakovačkom biskupu J. J. Strossmayeru i njegovom pedesetogodišnjem političkom i kulturnom djelovanju u Hrvatskoj i Europi danas prelazi više od 3000 bibliografskih jedinica.¹ Ipak, stručnog monografskog izdanja o djelovanju biskupa Strossmayera u hrvatskom društvu hrvatska historiografija još nije dala. Mnogi dijelovi ogromne korespondencije biskupa Strossmayera još su i danas slabo istraženi.²

1 Glavne popise literature i izvora o J. J. Strossmayeru i njegovom političkom djelovanju nalazimo u ovim knjigama: Vladimir Koščak: Josip J. Strossmayer – Franjo Rački. Politički spisi. Rasprave, članci, govori, memorandumi. Zagreb, 1971., 318-323, Vladimir Koščak, Josip J. Strossmayer, političar i mecena, Osijek, 1990., 257-290, Mirjana Gross – Agneza Szabo, Prema hrvatskom građanskom društvu, Zagreb, 1992., Vera Ciliga, Slom politike Narodne stranke (1865-1880), Matica hrvatska, Zagreb, 1970., Jaroslav Šidak, Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji, Historijski pregled, 2-3, Zagreb, 1965. Ovome treba dodati novija izdanja: William Brooks Tomljanovich, Biskup Josip Juraj Strossmayer: Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj, Dom i svijet, Zagreb, 2001.; Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru, HAZU, Zagreb, 1997., Nikša Stančić, Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, Zagreb, 2002., Korespondencija Strossmayer-Vannutelli (1881.-1887.), Monumenta Vaticana Croatica, Zagreb, 1999.

2 Najiscrpniji pregled Strossmayerove ostavštine dao je u tri nastavka Vladimir Koščak, Strossmayerova ostavština u Arhivu JAZU, Historijski zbornik XI-XII, 1958-1959, 351-375., Historijski zbornik XIII,

Svojim političkim i kulturnim djelovanjem koje prelazi pola stoljeća, te svojim značenjem za tadašnje hrvatsko društvo, ličnost i djelovanje J. J. Strossmayera zahtijevalo bi dugotrajna, višegodišnja istraživanja. Ovaj rad se prvenstveno orijentirao na zadatak da prikaže političku pozadinu “bjelovarske afere”, tj. političkog (verbalnog) sukoba biskupa Strossmayera s austrijskim carem Franjom Josipom I u Bjelovaru 1888. godine povodom Strossmayerova slanja brzojava u Kijev, u povodu 900-te godine pokrštanja Rusa i Strossmayerove ideje slavenstva i ujedinjenja Pravoslavne i Katoličke crkve, što se kosilo s političkom stvarnošću tadašnje dualističke Austro-Ugarske. O reakcijama u europskom novinstvu o “bjelovarskoj aferi” 1888. pisao je Franko Mirošević.³ Jedini donekle cjelovitiji prikaz te afere 1888. godine i reakcije na nju dao je Kosta Milutinović u svom djelu *Strossmayer i jugoslavensko pitanje*,⁴ gdje većinom prikazuje reagiranja europskog, a posebno bečkog i peštanskog tiska na taj događaj, dok je Ivan Očak napisao kratak pregled veza koje je J. J. Strossmayer održavao s ličnostima iz ruskog političkog i kulturnog života, čime se pruža jasnija slika same afere.⁵ Mirjana Gross je u svojoj knjizi o Franju Račkom posvetila dio i “bjelovarskoj aferi” pretežno koristeći izvore iz poznate Šišičeve Korespondencije Rački-Strossmayer i reagiranja iz narodnjačkog lista *Obzor* koji je branio Strossmayera.⁶ Antun Čечатka u svom djelu *Viđenje crkve u J. J. Strossmayera* razmatra religiozno djelovanje biskupa Strossmayera i njegove političke implikacije.⁷

Cijeli svoj život Josip J. Strossmayer posvetio je trima idejama: borbi za izgradnju hrvatske političke državne neovisnosti koja je bila gušena pod dualizmom Austro-Ugarske Monarhije, preusmjeravanje Katoličke crkve na put unije crkava, odnosno pomirenje s Pravoslavnom crkvom, u prvom redu s pravoslavnim slavenskim narodima, što je nalazio u katoličkom univerzalizmu, te jugoslavenskoj ideji. Sve ove tri ideje u njegovu se djelovanju isprepliću i međusobno određuju, te se zapravo njegov koncept (jugo)slavenstva čvrsto vezuje za njegove ideje na konfesionalnom planu, sjedinjenja istočne i zapadne crkve, što sve ima svoje političke konotacije u vidu stvaranja jedne pravednije, federalističke Austrije do uspostavljanja južnoslavenskog jedinstva.

Ideja slavenskog jedinstva uspostavljena putem kulture i prosvjete trebala je biti put prema punoj emancipaciji južnoslavenskih naroda, ne samo u Habsburškoj monarhiji. Potporu za svoje ciljeve biskup Strossmayer dobivao je u brojnim vezama i odnosima s reprezentativnim predstavnicima slavenstva u Austro-Ugarskoj, ali i sa Slavenima izvan Monarhije, posebno Rusima. Svojoj koncepciji (jugo)slavenstva Strossmayer je ostao vjeran do kraja života, iako je zbog nje doživljavao teške napade, posebno sa srpske strane, a i posvemašnje nerazumijevanje vatikanske diplomacije i vlastite sredine.

1960., 263-275., Historijski zbornik, XIV, 1961., 329-352 Zagreb. Od oko 15.000 dokumenata, korespondencija zaprima 4/5 Strossmayerove ostavštine.

3 Franko Mirošević, “Sukobi J. J. Strossmayera s carem Franjom Josipom”, *Nastava povijesti*, 3-4., 1980., Zagreb, 218-229

4 Kosta Milutinović, *Štrossmajer i jugoslavensko pitanje*, Novi Sad, 1976.

5 Ivan Očak, *Hrvatsko-ruske veze*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993., 67-84.

6 Mirjana Gross, *Vijek i djelovanje Franje Račkog*, Novi Liber, Zagreb 2004.

7 Antun Čечатka, “Viđenje crkve u J. J. Strossmayera (1815-1905)”, Đakovo, 2001.

I.

J. J. Strossmayer se poslije neuspjeha Narodne stranke u reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe formalno povukao s političke scene Trojedne kraljevine, posvetivši se kulturno-prosvjetnim aktivnostima. Ipak, njegov interes za politiku ostao je još vrlo jak. Osobito je živnuo za vrijeme Velike istočne krize, koja je počela ustankom u Bosni i Hercegovini 1875. godine. Poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, kada su srušene njegove južnoslavenske koncepcije, Strossmayer zapada u određenu melanholiju, iz koje jedini izlaz vidi u radu na vjersko-crkvenom planu kojem se posebno posvetio 80-ih godina. Upravo će ta aktivnost vratiti J. J. Strossmayera na "velika vrata" na političku scenu tadašnje Austro-Ugarske kroz "bjelovarsku aferu", kroz koju će se pokazati otpor prema političkom mrtvilu koje tada vlada u Hrvatskoj, koja "stene" pod čvrstom palicom bana Karla Khuena-Hédervárya.

Krajem srpnja 1888. godine širom Rusije se proslavljala 900-godišnjica pokrštanja Rusa koje je proveo kijevski veliki knez Vladimir Svajtoslavič. Glavna se proslava održala u Kijevu. Sa svih strana su stizali pozdravni telegrami, a osobito od strane predstavnika pravoslavnih slavenskih naroda i zemalja. Nekoliko dana prije Franjo Rački je u svom pismu podsjetio Strossmayera da ne "zaboravi 27. o. mj. brzojaviti u Kijev svoju radost na svetkovanje 900-godišnjice pokrštenja ruskog naroda. Brzojavku na francuskom jeziku uputite na odbor za svečanost, ili na rektora univerziteta Sv. Vladimira."⁸ Nekoliko dana kasnije Strossmayer javlja Račkom: "Brzojaviti ću u Kijev, ali mislim na našem jeziku. Oni tamo naš jezik dobro razumiju."⁹ Upravo taj brzojav koji je Strossmayer poslao 27. srpnja 1888. u Kijev rektoru sveučilišta Sv. Vladimir postao je međunarodna senzacija. Brzojav glasi:

"Slavnomu rektoru Universiteta Sv. Vladimira, Kijev, Rusija. Čast mi je najsrdačnijim veseljem pridružiti se Vašoj sadašnjoj svečanosti. Baština Sv. Vladimira, vjera sveta, uskrs je i život, svijetlo je i slava bila i jest velikomu ruskom narodu. Bog blagoslovio Rusiju i dao joj, da živom vjerom, uzoritim životom, višom pomoću i kršćanskim heroizmom, pored svih svojih ostalih zadaća, i onu veličajnu svesvjetsku zadaću, koju je Promisao božija opredjeli, sretno, spasonosno i slavodobitno ispuni. Ovo su najiskrenije želje srca mog. Molim, budite tumačem ovih čuvstava pri ostaloj braći, koju prijateljski pozdravljam i očinski blagosivljem. Strossmayer, biskup."¹⁰

Strossmayer je bio svjestan da će njegov brzojav izazvati negativne reakcije u nekim krugovima, te to odmah saopćava Račkom: "Ljutit će se na to i u Zagrebu i u Pešti i u Beču, a možebit i kratkoumnici i kratkovici i u Rimu, ali je zabadava."¹¹ Ipak, takvu žestinu napada koja se obušila na njega nije predvidio. Jedina sredina koja je s oduševljenjem primila njegov brzojav bila je Rusija, u kojoj je Strossmayer do tada

8 Ferdo Šišić, Korespondencija Rački–Strossmayer, knjiga IV, JAZU, 22. srpanj 1888., pismo 1022., str. 3.

9 Isto, 25. srpanj 1888., pismo 1023., str. 4.

10 Isto, 27. srpnja 1888., pismo 1024., str. 5.

11 Isto

bio na prilično negativnom glasu. Kako prenosi naprednjački *Obzor* iz ruskog tiska, “odanost slavenskoj misli poštovanog biskupa očituje se u neprekinutoj postojanoj i po energiji uzornoj djelatnosti koja toliko dugo vrijeđa mađarske i njemačke oči [...] jer su ga pogrešno pribrajali među antagoniste Rusije i pogrešno stvarali logički zaključak, da sva djela dobrog slavenskog pastira, budući osnovana na neprijateljstvu k pravoslavlju i Rusiji, jest zgrada građena na pijesku.”¹² Poznati ruski slavist i etnograf Vladimir Ivanovič Lamanski govori o Strossmayeru kao slavenskom rodoljubu, te se zalaže da Rusija sa ljudima njegova kova mora naći zajednički jezik.¹³ Odmah po povratku u Đakovo s odmora, Strossmayera je dočekaio brzojav kardinala Rampolle, u kojemu ga obavještava da je njegov brzojav upućen u Kijev “vrlo neugodno dirnuo Svetog Oca i to zato jer brzojav canterburškog biskupa napominje uniju, dočim u mom brzojavu o tome nema spomena.”¹⁴ U istom pismu, pošto je već dobio pozivnicu da dođe u Bjelovar na doček cara, Strossmayer piše Račkom o bojazni koja ga hvata: “Što se tiče Bjelovara, iskreno Vam velim, da sam u nekakvoj smetnji. Ako dođem, može mi se kakva očevidna nezgoda dogoditi, što ne bi rad; a ne dođem li, i ovako je nezgoda.”¹⁵ Četiri dana kasnije opet u pismu Račkom potvrđuje svoj dolazak u Bjelovar, ali se boji “da mi se kakva neuljudnost ne desi. Ja sam na sve pripravan i posve miran.”¹⁶ Rački mu odgovara da “ponašanje vladara u Belovaru nasprama Vašoj osobi bit će mjerilom visoke politike u monarhiji.”¹⁷

Austro-ugarska vojska održavala je na području Bjelovara i Daruvara, podno jugoistočnih padina Bilogore 13. i 14. rujna 1888. godine jesenske vojne manevre. Vojnim manevrima je u pravilu bio nazočan car s najvišim državnim ličnostima i njihovim gostima (austrijski prijestolonasljednik Rudolf, engleski prijestolonasljednik princ od Walesa, ugarski ministar Bela Orezy, hrvatski ban grof Dragutin Khuen-Héderváry). Car je u Bjelovar doputovao kočijom s križevačkog kolodvora 12. rujna 1888. godine, te odsjeo u stanu bjelovarskog velikog župana Bude pl. Budisavljevića Priedorskog.¹⁸ Nakon kratkog odmora Franjo Josip I počeo je u gradskoj vijećnici primiti deputacije, među kojima su se nalazili predstavnici visokog hrvatskog plemstva, kraljevske zemaljske vlade i veliki župani. Među predstavnicima svećenstva koje je predvodio zagrebački nadbiskup kardinal Josip Mihalović nalazio se i biskup bosanski i srijemski Josip Juraj Strossmayer. Kada je na red došla crkvena deputacija na čelu s nadbiskupom Mihalovićem, uslijedili su međusobni pozdravi, pri čemu je nadbiskup izrazio caru “duboko poćitanje i vjernost”.¹⁹

12 *Obzor*, 21.VIII.1888. str. 1.

13 Kosta Milutinović, Strossmayer i jugoslavensko pitanje, n. dj., str. 184.

14 Ferdo Šišić, Korespondencija, n. dj., 20. VIII 1888., pismo 1026., str. 6.

15 Isto, str. 7.

16 Isto, str. 8.

17 Isto, str. 9.

18 *Obzor*, br. 209, 12. rujna 1888.

19 Mladen Medar, “Bjelovarska afera” 1888. godine u svjetlu lokalnih izvora, *Bjelovarski zbornik* 4-5, 1994., str. 35.

Nakon što je kratko porazgovarao s nadbiskupom Mihalovićem, car je prišao biskupu Strossmayeru i s njim započeo razgovor na njemačkom jeziku, koji će ubrzo, pošto je vođen povišenim tonom, poprimiti razmjere afere. Svjedočanstvo o tom razgovoru ostavio je sâm Strossmayer u svom pismu Račkom napisanom u Križevcima 13. rujna 1888. godine. Razgovor je po Strossmayeru tekao ovako:

Car i kralj meni: "Vi ste opet nešto uradili, na osnovu čega moram da mislim da ste Vi zaista bili bolesni kada ste to uradili. Vi ste morali biti bolesni kada ste Vaš brzojav poslali u Kijev."

Ja: "Ne, Veličanstvo, ja sam brzojav poslao u Kijev pri najpunijoj svijesti, moja je savjest čista i potpuno mirna."

Car: "Ne, ja zaista vjerujem. Vi ste morali biti bolesni."

Ja: "Ja ponavljam, Veličanstvo, moja je savjest potpuno mirna, i ja sam se već zbog toga izjasnio Svetom Ocu. I kad bi mi se dopustilo da sa Vašim Veličanstvom mirno o tome govorim, nadam se da bi mi uspelo da potpuno umirim Vaše Veličanstvo."

Car i kralj: "Djelo Kijevskog skupa je bilo djelo najgorih revolucionara, tamo se našao na okupu pravi izbor revolucionarnih elemenata. Tu je bilo konspirirano protiv katoličke crkve i protiv pape. Sve je to bila jedna opozicija (ili demonstracija) protiv ruske i austrijske vlade."

Nato ja: "Ne, Veličanstvo, ja u to ne mogu nikako vjerovati."

Pri ovih riječi kardinal me svojim šeširom dirnu, kanoti me opominjući, da dalje ne govorim i Njeg. Veličanstvu ne protuslovim. Na moje pako riječi reče Car i Kralj s vrlo odlučnim glasom: "Ali ja Vam to mogu konstatirati." Ovo rekav ode dalje biskupu Posiloviću i Hraniloviću, ter sa svakim od njih nekoliko riječi progovori.²⁰

Careve riječi još su više ohrabrile protivnike biskupa Strossmayera. Biskupa su najžešće napale bečke i peštanske novine, već prema političkom opredjeljenju pojedinih listova. Osobito im je konstatacija o svjetskoj ulozi Rusije padala u oči, tražeći od institucija da se protiv biskupa poduzmu neke administrativne mjere. Peštanski *Nemzet* piše: "Preko onoga što je Strossmayer rekao, nijedna država ne bi mogla prijeći bez kažnjavanja [...] Onaj telegram dokazuje da on nije ni pravi hrvatski patriota, ni biskup rimokatoličke crkve ni iskreni i vjerni sin svoje domovine."²¹ Strossmayer i njegove pristase optužuju se za veleizdaju prema dinastiji Habsburga i Austro-Ugarskoj, pa čak i Katoličkoj crkvi. Ipak, ne treba smetnuti s uma da napadi peštanske i bečke štampe nisu

20 Ferdo Šišić, Korespondencija Rački – Strossmayer, Knjiga IV, JAZU Zagreb, str. 21-22., pismo broj 1033. - Razgovor između cara i Strossmayera je vođen na njemačkom jeziku; ovdje je dan u prijevodu. Nešto drugačiju verziju daje Milko Cepelić, dugogodišnji biskupov tajnik na marginama svog rukopisa, koje je kao djelo izašlo pod naslovom Milko Cepelić i Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900.*, Zagreb, 1900.-1904. Zapisi na marginama nisu objavljeni. Razgovor po Cepeliću ide ovako: Car: Postali se izdajnikom, ne samo države nego i crkve. Strossmayer: Veličanstvo, moja je savjest čista. Car: Zar ne znate da je u Kijevu, kako me izvješćuje III. Carski odred, izbila pobuna? Strossmayer: Veličanstvo, ja u to ne mogu povjerovati. Sve o ostalim zapisima na marginama u Stanislav Marijanović, Strossmayer, Hrvatska i Evropa 19. stoljeća, Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru, HAZU, Zagreb 1997., str. 97-111.

21 Kosta Milutinović, n. dj., str. 184

bili upereni samo protiv osobe biskupa Strossmayera, već protiv svih sljedbenika njegovih ideja i shvaćanja. Novinskim člancima je glavni cilj da diskreditiraju sve pristalice preuređenja monarhije, tj. onaj program koji na načelu federalizma traži takvu zajednicu u kojoj bi Južni Slaveni imali jednaka prava kao i svi ostali. Otvoreno se napadaju protivnici dualističkog sistema sa ciljem da se eliminiraju iz političkog života monarhije. Tako *Obzor* prenosi članak iz peštanskih novina *Pesti Hirlap* u kojima stoji da “cieli svijet znade, da hrvatska opozicija životari samo pod uplivom Strossmayera i od njegova novca [...] hvala kralju što je stavio svoju nogu na jednu od glava te panslavenske hidre, što je veleizdajno djelovanje Strossmayerovo žigosao na hrvatskom zemljištu”.²² Zato pomalo začuđuje Strossmayerovo mišljenje izneseno u nekim pismima da su tu hajku organizirali Židovi i slobodni zidari koji mrze kršćansku ideju, a time i Slavene koji su njezini nositelji.²³ Takvo Strossmayerovo mišljenje je potpuno subjektivno, te ga možda diktira ondašnja nevoljkost Strossmayera prema nekim glavnim urednicima peštanskih novina, koji su bili židovske nacionalnosti. Treba istaknuti da su glavni poticatelji i organizatori hajke na Strossmayera i njegove pristaše bili austro-ugarski krugovi, pripadnici političke elite Beča i Pešte, kojima nije odgovaralo jačanje slavenske uzajamnosti niti zahtjev Slavena u monarhiji za ravnopravnijim odnosima, jer je takav zahtjev rušio njihove političke i ekonomske interese, tj. hegemonijsku politiku.

Iako Strossmayer nije znao kakav će odjek proizvesti njegov brzojav, on ipak svjedoči o kontinuitetu Strossmayerovih nastojanja da crkveno jedinstvo koje promiče, istovremeno jača političko jedinstvo hrvatskog naroda i Slavena u Austriji. Takav njegov čin poprma nesumnjivo međunarodni značaj i postaje prvorazredno političko pitanje, skrećući pozornost međunarodne javnosti na nesređenu situaciju u zemlji. I prije ovih događaja biskup Strossmayer vjerovao je da se pred hrvatskim narodom nalaze velike zadaće. Tako u svom pismu britanskom državniku W. Gladstoneu piše: “Mi Hrvati možemo iskreno reći da u ovoj maloj grupi slavenske braće predstavljamo “toskanski elemenat”. [...] mi smo za kratko vrijeme, podigli neke ustanove koje nam daju pravo da vodimo ostale na putu kulturnog napretka i velikih ideja. Mi imamo velikih zadataka. Svjesni smo naše uloge nas ovim stranama”.²⁴

Svojim zahtjevom za zbližavanjem katolicizma i pravoslavlja, koji promiče svojim međunarodnim ugledom, Strossmayer je stao na prste onima koje ne žele nikakvu promjenu stanja u Austro-Ugarskoj i na Balkanu jer bi svako jačanje samosvijesti Hrvata i Slavena u Austriji ometalo njemačku dugoročnu strategijsku penetraciju na

22 *Obzor*, 15. rujan 1888., br. 212, str. 2

23 O stavu Katoličke crkve i biskupa Strossmayera prema Židovima pogledati, Mato Artuković, Glasnik Biskupije Bosanske i Srijemske o Židovima i judaizmu, u: Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, Zagreb, 2003., Mario Strecha, “To je na svaki način pravi škandal”: Prilog pitanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća, u: Zbornik Mirjane Gross, Zagreb, 1999., A. Čećatka, Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.), Đakovo, 2001.

24 Kosta Milutinović, isto, str. 220. Strossmayerova pisma Gladstoneu objavio je R. W. Seton-Watson “Die sudslavische Frage im Habsburger Reiche”, Berlin, 1913. Strossmayer je budno pratio Gladstoneove pokušaje kao britanskog premijera da osigura autonomiju Irskoj, jer je borbu Iraca za nacionalnu ravnopravnost u Ujedinjenom Kraljevstvu uspoređivao s takvom borbom hrvatskog naroda u Austro-Ugarskoj.

Istok, slabilo položaj Austro-Ugarske na Balkanu i onemogućilo Khuenovu politiku nasilja u Hrvatskoj. Svaki potez koji bi jačao politiku Rusije na Balkanu, trebalo je u začetku suzbiti. Kroz pozadinu Strossmayerovih postupaka ističe se njegova jaka želja da Rusija postane politički jaka i stabilna u europskom koncertu velesila, tako da bude kadra ne samo ispuniti svoje crkveno poslanje, već da doprinese i rješavanju pitanja slavenskih naroda u Europi, posebno Austro-Ugarskoj. To se najbolje vidi u pismu Strossmayera princezi Trubetzkaj, dvorskoj dami ruske carice Marije Sergejevne, u kojemu on doslovce kaže da "Rusija ne može biti samo gost u svatovima, sudionik, već mora uhvatiti bika za rogove, bosti se s njim rogovima". Samo takav čin, smatra Strossmayer, može biti "neoborivi zalag uspjeha u korist zajedničkog bogatstva".²⁵

II.

Za razumijevanje Strossmayerovih stajališta tijekom novinskih napada na njega posebno je važna njegova korespondencija u kojoj se vidi od kojih je ljudi i političkih "centara" dobivao podršku za svoj rad te kako je tumačio svoj postupak u pismima prijateljima i političkim sumišljenicima. U pismu Imbri Ignjatijeviću Tkalcu,²⁶ u Rim gdje je on tada živio u emigraciji, Strossmayer piše da on nikada ne zaboravi "da samo jedno ima pred očima, a to je, da je zadaća Austrije u zavjeri sa Njemačkom zatrti svuda po svijetu Slavenstvo, ili ga barem uškopiti."²⁷ U pismu se žali na nerazumijevanje njegove uloge i njegovih želja, "ima li danas na svijetu 'legija' koja pozna svaku kršćansku misao i namisao", osobito ako ista ide na to da "Slavjene oplemeni, uzvisi i posveti, i na višije i slavnije svrhe uputi."²⁸ Grofu Juliju Jankoviću²⁹ Strossmayer piše da je sudbina dodijelila Slavenima svetu i plemenitu misiju, te da je ovo ("bjelovarska afera", op. a.) samo jedan malen doprinos toj misiji.³⁰

25 Arhiv HAZU, Korespondencija J. J. Strossmayera, "Bjelovarska afera", (dalje KJJS-BA), XI, A,4/II, 21., pismo princezi Trubeckoj 21.IX 1888. Elizabeta Trubeckaja (1840.-1908.), kneginja i princeza, dvorska dama imperatorice Marije Sergejevne. Bila je bliska s ruskim carskim dvorom i podupiratelj Strossmayerovih nastojanja oko unije Katoličke i Pravoslavne crkve.

26 Emerik (Imbro) Ignjatijević Tkalac (1824.-1912.), publicist i političar, rođen u Karlovcu, a umro u Rimu. Kao tajnik trgovačko-obrtničke komore borio se za gospodarski napredak hrvatskog naroda. U Beču pokrenuo svoje novine *Ost und West* u kojima se zalaže za odcjepljenje Hrvatske od Austro-Ugarske. Zbog toga je zatvoren i ostatak života provodi u emigraciji. U svom političkom radu oslanjao se na carsku Rusiju i kneževinu Srbiju, za koje je predviđao da će biti presudan činitelji u stvaranju jedne južnoslavenske države. Pogledati: Dragutin Pavličević, Imbro Ignjatijević Tkalac i njegova stajališta o Istočnom pitanju, Zbornik Mire Kolar-Dimitrijević, FF press, Zagreb, 2003.,189-198

27 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/II, 15., odgovor Emeriku (Imbru) Tkalcu u Rim, 30.IX.1888.

28 Isto

29 Grof Julije Janković (1820.-1904.), mecena mnogih hrvatskih ustanova. Pristaša unionističke opcije. Dugogodišnji župan Požeške županije i zastupnik te županije u Hrvatskom saboru.

30 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/II,5., pismo grofu Juliju Jankoviću 28.IX 1888.

Zanimljivo je reagiranje Mihajla Polita-Desančića,³¹ koji u svom kratkom pismu daje veliku podršku Strossmayeru,³² te u novosadskom listu *Branik* brani Strossmayerov pogled o svjetskoj povijesnoj misiji Rusije, govoreći da takvi ljudi kao što je Strossmayer vide malo dalje nego "obično oko", čiji je pogled "još maglom mržnje i plemenske strasti zaveden".³³ *Branik* posebno ističe misiju Rusije koja stoji pred njom, a posebno se zalaže za rusku pomoć u istjerivanju Turaka iz Europe. S druge strane od svog prijatelja Koste Vojnovića Strossmayer je dobio pismo u kojemu ga Vojnović upozorava da u tim stvarima (pitanje unije, op. a) treba opreznije nastupati, jer njegovi neprijatelji jedva čekaju neki njegov pogrešan korak.³⁴

Predani rad biskupa Strossmayera na ujedinjenju Pravoslavne i Katoličke crkve nije prelazio okvire slavenskog svijeta. Uočavajući činjenicu da za crkveni raskol nisu krivi slavenski narodi, niti je u pitanju stvar vjere, već je to isključivo "djelo grčko", Strossmayer je držao da bi upravo Slaveni, koji nisu odgovorni za raskol, trebali napraviti prvi korak prema ujedinjenju. Tu ulogu, koju je dodijelila Božja providnost, osim u hrvatskom, vidio je nadasve u ruskom narodu. Smatrajući jedino ruski narod istinski slobodnim, smatrao je da je on jedini određen ispuniti religiozno poslanje ujedinjenja. Da bi ispunila tu svoju misiju, Rusija mora biti politički jaka i moćna u europskom koncertu velesila. Samo takva, smatrao je Strossmayer, Rusija može uspješno ispuniti svoje jedinstveno crkveno poslanje.

Pozdravni brzogovori u povodu 900-godišnjice pokrštenja Rusa slična sadržaja stizali su iz svih kršćanskih zemalja. No, kako su se tada na Balkanu vodili sukobi interesa velikih sila Rusije i Austro-Ugarske, Strossmayerov brzogovor je dobio sasvim drugi smisao. Strossmayerov brzogovor je odgovarao i tadašnjoj ruskoj vanjskoj politici, jer se Rusija nalazila u privremenoj političkoj izolaciji i izgledalo je da je njena balkanska politika doživjela slom. Srbija je još prije zaključila tajnu konvenciju s Austro-Ugarskom (1881), dok je Rumunjska pristupila Trojnom savezu (1883). Na bugarsko prijestolje je 1887. godine došao austrijski knez Ferdinand Sachsen-Koburg, koji je započeo proaustrijsku politiku Bugarske, dok je u Istanbulu počeo prevladavati njemački utjecaj. U takvoj situaciji je ruski car Aleksandar III u svom bližem okruženju sarkastično podigao čašu i nazdravio "jedino vjernom prijatelju Rusije – crnogorskom knezu Petru".³⁵ Zato ne čudi da je rusko javno mnijenje brzo pozdravilo Strossmayerov brzogovor. Tako se izražava negodovanje zbog napada

31 Mihajlo Polit Desančić (1833.-1920.) doktor prava i publicist, rođen u Novom Sadu u Vojvodini. Kratko vrijeme zastupnik u Hrvatskom saboru iz Srijemske županije. U svom kasnijem političkom djelovanju pristaša ujedinjenja Srba i Hrvata u jednu državu. Više o djelovanju Mihajla Polita-Desančića, Tomislav Markus, Mihajlo-Polit Desančić i srpski nacionalizam 1861. godine, ČSP 26, br. 3., Zagreb, 1994., 487-500

32 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/I,13. Novi Sad 28.IX 1888. pismo Mihajla Polita-Desančića

33 *Branik*, 21.VIII 1888.

34 Arhiv HAZU, KJJS, XI A 272, pismo Koste Vojnovića

35 Sava Živanov, Rusija na prelomu vekova, Beograd, 2002., str. 367, bilješka 290. O ruskoj vanjskoj politici u drugoj polovici 19. stoljeća vidi: V. V. Zaitsev, Rusija i Balkanski savez: javno mnijenje i diplomacija (1878.-1897.), ČSP 31, 1, Zagreb, 1999., 73-93, V. P. Potemkin, Historija diplomacije, Matica hrvatska, 1951, Zagreb, P. N. Miljukov, Istorija Rusije, Beograd, 1939.

na biskupa Strossmayera, jer se širi politika straha prema slavenskim narodima Austro-Ugarske. Petrogradski dnevnik *Novoe Vremja* donosi dio govora biskupa Strossmayera u kojemu se naglašava njegova ideja slavenstva i njegov rad "na ispunjenju misije, koju je među braćom odredila providnost".³⁶

Strossmayer je kao i mnogi drugi slavisti gajio romantične iluzije o Rusiji, premda je uvijek razlikovao službenu rusku diplomaciju od ruskog naroda. Iako je bio svjestan njene zaostalosti prema Zapadu, njenog zaostatka za suvremenim kretanjima, smatrao je da je Rusija od velike koristi za Slavene u Austro-Ugarskoj, da bi uz njenu pomoć i njen ugled velike slavenske sile, mali slavenski narodi austrijske monarhije mogli ući u bolje međusobne odnose i bolju budućnost. Strossmayer, čovjek koji je pragmatično gledao na stvari i svijet oko sebe, u Rusiji je vidio nešto više nego što je ona tada u stvarnosti bila – iluziju cijelog slavenstva. Ideja slavenske solidarnosti posredovana Rusijom nije imala, niti je objektivno tada mogla imati neko realno utemeljenje.

Tešku je opoziciju biskup Strossmayer imao i u poljskim katoličkim krugovima, posebno kod kardinala Ledóchowskog, koji su se protivili iskorištavanju pitanja unije kao sredstva protiv Austro-Ugarske, koju su vidjeli kao najveću protutežu ruskoj interesnoj sferi na Balkanu.³⁷ Kardinal Ledóchowski podupirao je austrijsku politiku na Balkanu, te izražavao nesklonost prema Rusiji i trudio se otežati njeno sporazumijevanje s Vatikanom oko pitanja konkordata. Strossmayer je u svojim zabilješkama izražavao nevjericu prema takvim stavovima kardinala Ledóchowskog i poljske Katoličke crkve: "Sve židovske i framasonske novine zbog rečenog telegrama huče i buče, nije ni malo čudo jer je njima kršćanstvo i slavjanstvo trn upravo u oku, oni bi jedno i drugo u kap vode utopili, ali ne mogu dokučiti kako u tu huku i buku pristaju moja braća Poljaci, kojima bi i kršćanstvo i slavjanstvo na srcecu ležah mora. Što misle braća Poljaci tim dobit."³⁸ U pismu plemkinji Sanguszkoj on ipak izražava razumijevanje za "nepravednu diobu" koja je pogodila poljski narod, te položaj poljskog naroda prema Rusiji.³⁹

Strossmayera je pogodila i politička diskvalifikacija njegovog "neprijatelja" Ante Starčevića objavljena u listu *Hrvatska* sredinom rujna 1888. godine. Iako nije želio javno polemizirati sa Starčevićem, u pismu svom prijatelju Erazmu Barčiću⁴⁰ se osvrće i na taj napad: "Stari poleg svih svojih zasluga jedva je već više za išta. [...] Stari bi sada Tacit bio, koji najtajnije misli prevrće stare poviesti, a ovamo događaj u Belovaru simulacijom, "machiavelizmom" i pravom komedijom proglašuje i te u vrijeme kad su svi vragovi naroda naša na mene navališe i da me satru i upropaste, to Bog nek mi oprost, spada u Stenjevac."⁴¹

36 *Obzor*, 21. kolovoz 1888., br. 191, str. 1

37 Piotr Żurek, Razlozi ostavke biskupa J. J. Strossmayera s položaja apostolskog administratora Katoličke crkve u Srbiji, ČSP 34, br 3., 2002.

38 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/III,2, Koncepti i bilješke biskupa Strossmayera

39 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/II-14, pismo princezi Sanguszkoj od 11.X.1888. godine

40 Erazmo Barčić (1830.-1913), pravnik i političar. Odvjetnik iz Rijeke, pravaški prvak iz Istre, a kasnije podržava naprednjake i prihvaća jugoslavensku ideju. Kasnije član Hrvatsko-srpske koalicije.

41 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/II,1, odgovor Erazmu Barčiću 21.IX.1888. Stenjevac je dugogodišnja zagrebačka bolnica i umobolnica.

Od prvaka slavenskih naroda u Habsburškoj monarhiji, Strossmayer se često dopisivao sa F. L. Riegerom, prvakom čeških liberala (*staročeha*) te i njemu iznosi svoj nepokolebljivi stav: "Posljedice događaja u Bjelovaru sam doživio mnogostruko, ali savjest mi nije dopustila savladavanje, već me je oslobodila".⁴²

Zaključak

Brzjav đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera u Kijev povodom 900-godišnjice pokrštenja Rusa izazvao je pravu buru na političkoj sceni Habsburške monarhije. Djelovanje biskupa Strossmayera koje je imalo svoju političku i vjersku dimenziju u vidu jačanja slavenskih (hrvatskog) naroda u okviru monarhije i njegov rad na ujedinjenju Katoličke i Pravoslavne crkve nije odgovarao političkom vrhu države i mađarskom političkom vodstvu, jer je slabio njihove napore da održe dualistički sustav, odnosno da učvrste svoju dominaciju u zemlji. Verbalni sukob biskupa Strossmayera s carem Franjom Josipom I u Bjelovaru 1888. godine čini pozadinu "bjelovarske afe" u kojoj je političko neslaganje cara Franje Josipa I sa Strossmayerovim koncepcijama vjerskog i političkog razvitka slavenskih naroda i mogućeg ujedinjenja crkava iskoristila peštanska i bečka štampa da pokuša diskvalificirati svoga protivnika i ukloniti ga sa političke scene u Hrvatskoj. Usprkos beskrupuloznim napadima, biskup Strossmayer je ostao miran, ne napuštajući svoje stavove. S druge strane, dugogodišnji naponi biskupa Strossmayera na ujedinjenju kršćanskih crkava nisu naišli na razumjevanje ni u Vatikanu ni kod pravoslavnih naroda. Biskup Strossmayer se u isto vrijeme našao pred napadom katoličkih i pravoslavnih prelata, koji su odbacili njegove ideje, svako sa svojih pozicija i stanovišta. Strossmayerova vizija o "ujedinjenom kršćanstvu" sve se više pokazivala kao tlapnja i iluzija. Njegov san o "božanskom izmirenju" Istoka i Zapada tako je postao neostvarljiv.

42 Arhiv HAZU, KJJS-BA, XI A,4/II,7, pismo dr. Riegeru u Prag, 25.IX 1888. F. L. Rieger (1818.-1903.), vođa čeških liberala (staročesi), dijelio je sa Strossmayerom bliskost njihovih pogleda na potrebu novog društvenog ustrojstva Austro-Ugarske i ulogu Slavena u njoj.

Bjelovar Affair in 1888 – a background of (Yugo)- Slavic idea and churches unification

A cable from the Bishop J. J. Strossmayer of Diakovár (Đakovo) sent to Kiev on the occasion of 900 years of Russian christening caused a great storm at the political stage of the Habsburg Monarchy. Activities of Bishop Strossmayer, which had their political and religious dimension by strengthening Slavic people within the Monarchy, and his work on unification of Orthodox and Catholic churches, did not suit to the leading people in the Habsburg Monarchy and the Hungarian political leadership, because it weakened their efforts to become more dominant in the country. A verbal conflict between the Austrian emperor Franz Joseph I and J. J. Strossmayer in Bjelovar in 1888 made the background for the "Bjelovar Affair", where the political disagreement between the emperor Franz Joseph I and Strossmayer's concepts of a religious development of Slavic people and possible unification of churches was used by Budapest's and Vienna's newspapers in order to disqualify their rival and to remove him from the political scene of Croatia.